

DİVRİĞİ'DE KOYUNUN YÜZÜ GELENEĞİ

HÜSEYİN TÜRK*

I - GİRİŞ

Hayvancılıkla ilgili çeşitli gelenekler bugün Anadolu'da yer yer devam etmekle birlikte, "Koyunun Yüzü" ya da "Saya" geleneği, yok olmaya yüz tutmuş bir hayvancılık geleneğidir. Bu konuda fazla araştırma yapılmıştır. Varolan araştırmalardan kısa makaleler şeklinde olanlar, hem sayı hemde nitelik olarak yetersizdir. Ancak, Anadolu'da göçer hayvancılık yapan bir topluluk olan Şavaklar üzerindeki araştırma şimdiye kadar bu konuda yapılan araştırmaların en önemlisidir. ⁽¹⁾ İşte biz kaybolmaya yüz tutan bu hayvancılık geleneğinin olabildiğince çabuk halk bilim arşivimize katılması gereğine inanmaktayız. Bu çalışmada da Divriği'nin birkaç köyünde uygulanmakta olan ve çoğu köylerde de ortadan kalkan bu geleneği Güneyevler Köyünü esas alarak incelemeye çalıştık. Amacımız, hem bu geleneğin halk bilim arşivimizde yer almasında yardımcı olmak, hem de elde edilen verileri sınıflayıp, çözümleyerek, tanıdık olduğumuz bu yöredeki koyunun yüzü geleneğinin ortadan kalkmaya yüz tutmasının nedenleri hakkında sonuç olarak bir şeyler söyleyebilmek olacaktır.

II. GELENEK HAKKINDA GENEL BİLGİ

Bugün Anadolu'da hayvancılıkla ilgili pek çok tören ve gelenek vardır. Koç katımı, döl dökümü kutlamaları, ilk sağım törenleri, kırkım törenleri, göç kutlamaları, ⁽²⁾ kosa bezeme, ⁽³⁾ yünüm bögedi, ⁽⁴⁾ bu hayvancılıkla ilgili pek çok törenin Anadolu'daki çeşitli isimlendirmeleridir. İşte "Koyunun Yüzü" de bu

* Yard. Doç. Dr., Mustafa Kemal Ü., Antropoloji Bölümü, Hatay.

1) Muhtar Kutlu, Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık, Kültür ve Turizm Bakanlığı, MİFAD Yayını, Seviç Matbaası, Ankara 1987.

² Muhtar Kutlu, age., s. 114-123

³ İ. Alparslan, Ağrı-Taşlıcağ'da Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme, TFA. C.18, S. 348, 1987, s. 8384-8385

⁴ Şükrü Elçin, Tefenni (Burdur) Köylerinde Bir Coban Bayramı (Yünün Bögedi), TK. C. IX, S. 102, 1971, s. 557-560.

hayvancılıkla ilgili tören ve geleneklerden biridir. Koyunun yüzü, Anadolu'da daha çok "Saya" olarak isimlendirilmektedir. ⁽⁵⁾ Divriği'de "Koyunun Yüzü" , yanında "Davarın Yüzü" veya "Tintiri" gibi isimler de kullanılmaktadır. Yörede en yaygın dolarak ise koyun yüzü ismi kullanılmaktadır.

Atalarımızın çok kutlu ve uğurlu bir hayvan saydığı koyunun Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Hunlar adlarını koyunun eski biçimi olan "kon" sözcüğünden almışlardır. Göktürk yazıtlarında da "kon" sözü geçmektedir. Akkoyun ve Karakoyunlu Türklerinde de, isimlerinden de anlaşılacağı gibi, koyun önemliydi. Buna eski Türk mezarlıklarında görülen "koç-koyun heykeli" mezar taşlarını da ekleyebiliriz. ⁽⁶⁾ Bugün de Iğdır'da Karakoyun köyü mezarlığında, Çıldır'da ise Gağaç ve Taşköprü köyündeki koyun ve koç heykelleri bunun en canlı örnekleridir. ⁽⁷⁾ Tunceli ve Iğdır'da itibarlı ölümlerin mezarı üzerinde erkekse koç, kadınsa koyun heykeli yapılmaktadır⁽⁸⁾.

Türklerde koyunun doğumu ile ilgili şenliklere "Saya", "Saya bayramı", bu şenliklerde türkülerini söylenen ve baytar çoban sayılan kimselere de "Sayacı" denilmektedir⁽⁹⁾. Saya kutlaması Anadolu'da koç katımından tam yüz gün sonra ocak ayının başlarında yapılmaktadır. Köylü koç katımını, koç katımından yüz gün sonrasını, yani kuzunun ana karnında tüylenmesi zamanı ve kuzulama zamanını törenlerle, oyunlarla kutlar.

Köken olarak büyüsel, töresel açıdan işlevsel olan saya geleneği, bugün "düğünlerde, bayramlarda ya da yılın belirli günlerinde köylülerimizin genellikle oyun yapma, oyun çıkartma adı altında yarattıkları tiyatro," ⁽¹⁰⁾ köy seyirlik oyunu niteliğini daha çok taşımaktadır. M. Muhtar Kutlu bu konuda şunları belirtmektedir: "Saya, Anadolu'nun birçok yerinde değişik adlarla bilinmekte ve değişik amaçlarla kutlanmaktadır. Saya geleneği bazı yönleriyle şenlikleri, kutlamaları, inançları manileri ve dramatik oyunları içermektedir. Saya şenliklerinde çıkartılan, oynanan dramatik oyunlar köy seyirlik oyunlarının kökeni görünümündedir." ⁽¹¹⁾

⁵ Bk.:N. Karadağ, Köy Seyirlik Oyunları, Ankara, 1978, s.20; M.F. Kırzioğlu, Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküleri, TFA., C.5, S.115-117, 1959, s. 1847; Muhtar Kutlu, age., s.119; Haydar Cengiz, Ilgın'da Saya, TFA., C.9, S. 182, 1964, s.155; H.Su, Kadınhanı Kurthasanlı Köyünde Saya Gezimi, C.18, S.364, 1978, s. 8317.

⁶ M.F.Kırzioğlu agm., s.1847

⁷ M. Turan, Kars'ta Koyunun 100'ü, TFA., C.11, S.221, 1967, s.4602

⁸ M.F. Kırzioğlu, agm., s.1847.

⁹ M.F. Kırzioğlu, agm, s.1848.

¹⁰ N. Karadağ, age., s.9.

¹¹ Muhtar Kutlu, age., s.119.

Anadolu hayvancı topluluklarında saya geleneği genelde canlı ve hareketli şenliklerle kutlanmakta olmasına karşın, bu geleneğin daha cansız ve sönük kutlandığı topluluklar da vardır⁽¹²⁾ Uygulanmasındaki bir takım nicel farklılıklara karşın, Anadolu'da hayvancı topluluklarda yapılan bu törenlerde birtakım ortak motifler bulunmaktadır. Bu ortak motifler şunlardır:

1. “Saya Gezme” olarak bilinen kapı kapı dolaşım tören için yiyecekler toplanması,
2. Saya gezme ve tören sırasında sayacı türkü ve mânilerinin söylenmesi,
3. Hazırlıklar yapıldıktan sonra, “Saya Oyunları”nın oynanması,
4. Oyunlarda erkeklerin kadın elbisesi giymesi ve arap kılığına girmesi,
5. Oyunlarda doğanın yeniden canlanışını simgeleyen ölüp-dirilme motifinin bulunması,
6. Oyunlarda köylülerin dışında özellikle çobanların önemli roller üstlenmeleri,
7. Yöreye özgü yiyeceklerin yapılarak toplu hâlde yenmesi.

III. GELENEĞİN DİVRİĞİ'NİN UYGULANMASI

Güneyevler köyünde 10-15 yıl önce yaygın bir şekilde davarcılık yapılmaktaydı. “Koyunun Yüzü” veya “Davarın Yüzü” geleneği de bu döneme özgü, unutulmaya yüz tutmuş bir gelenektir. Ancak, köyün bağlı olduğu Divriği'nin diğer köylerinden bugün de davarcılık yapan köylerde bu gelenek her yıl uygulanmasa da bazı yıllar uygulanmaktadır. Bu gelenek Divriği'de havalar iyi olduğunda genellikle geceleri uygulanmaktadır. Ancak, çok az bir farklılık içermesine karşın, gündüz uygulanan gelenekte ek olarak birkaç uygulama daha bulunmaktadır. Divriği'nin köylerinde uygulama bakımından bazı nicel farklılıklara karşın, benzerlikler çok fazladır.

Sözü edilen gelenek yüz yıllar öncesinden kalma bir çobancılık geleneği olup, dini bir özü de bulunmaktadır. Bu geleneğin uygulanışı sırasında

“Davarın yüzü yetti,
Sofunun yüzü yitti,
Meleşin koyunlar, meleşin

Me mee meee.....” diye çobanların mâniler okumaları da bu dinî özü birazda olsa vurgular niteliktedir.

¹² Muhtar Kutlu, age., s.119.

Divriği'nin davarcılık üretim uğraşısı ile geçimini sağlayan köylerinde davar sürüsüne kasım ayında, kuzu olsun diye çiftleşmeyi sağlamak için koç katılmaktadır. Divriği'de davarlara koç katılmasından üç ay sonra yaklaşık şubat ayının sonlarına doğru çiftleşme sonucu koyunların karnındaki yavru kuzular tüylenmeye başladığında "Koyunun Yüzü" geleneği uygulanmakta idi. Geleneğin uygulanmasında yaklaşık üç çoban ve köyden bu geleneğe katılmak isteyen genç erkekler rol almaktadır.

Geleneğe göre, çobanlar, genç erkekler köyün dışında açık bir arazide toplanırlar ve "gelin", "damat", gelini koruyan "arap"lar kılığına girerler. Gelin ve damat genellikle çobanların canlandığı tipler, Araplar ise (4 kişi) köyden bu geleneğe katılan gençlerin canlandığı tiplerdir. Çobanlardan biri yöreye özgü fistan, baş örtüsü, hırka gibi kadın giysileri giyerek gelin kılığına girer. Damat ise koyun yününden yapılmış sakal takar, palto giyer. Araplar yüzlerini kömürlerle boyarlar, ellerine birer palaska⁽¹³⁾ alırlar ve kollarına da davarların boyunlarına takılan zil ve kelekler⁽¹⁴⁾ takarlardı.

Bu oyuna katılan köyün gençleri oyunun kurallarına göre araplarla mücadele ettikten sonra, kalabalık olduklarından bu mücadeleyi kazanarak gelini kaçırlar. Araplar ise gelini kaçırılanları aramaları bir tür saklambaç oyununa benzemektedir. Eğer gelini kaçırılanların yerlerini bulurlarsa oyun bitmektedir. Ancak karanlık olduğundan ve köyde saklanacak yerin çok olmasından dolayı genellikle araplar gelini ve gelini kaçırılanların yerlerini bulamazlar. Geleni kaçırılan gençler araplara yakalanmazlarsa, araplardan çay, şeker, çerez vb. gibi hediyeler isterler. Eğer gelinin yerini bulurlarsa hediye vermeden kurtulurlar. Ancak, genellikle araplar gelini bulamadıklarından hediye vererek gelini geri almaktadırlar. Gelinin geri alınmasından sonra, oyunda görev almayan köyün gençlerinden iki kişi gelini de yanlarına alarak sürüde davarı bulunan tüm evleri dolaşarak onlardan un, bulgur, tereyağı vb. gibi yiyecekler toplamaktadırlar. Gelin her gittiği evde el öperek hediyye alır, eğer hediyye beğenmezse el öpme yerine iğne batırır. Toplanan hediyeler, önceden belirlenen bir evde pilâv yapılarak gençler ve çobanlar tarafından yenmektedir. Kadınlar ise bu geleneğe hiç katılmazlar, sadece pilâvı pişirmekle görevlendirilirler. Ziyafetten arka kalan yiyecekler ise çobanlar tarafından satılarak paraya çevrilmekte ve böylece kendilerine bir miktar gelir sağlanmaktadır.

¹³ Kalın asker kemerleridir. Bunlar dayak atmak için kullanılır. Divriği'nin birkaç köyünde ise uzun sopalar kullanılmaktadır.

¹⁴ Birkaç zilin bir arada bulunduğu bakırdan, büyük zillerdir ve arapların yerlerini belirlemek için takılmaktadır.

Bu gelenek, havalar soğuk, yağışlı ve karanlık olduğunda tehlikeli olabilmektedir, nadirde olsa gündüzleri uygulandığında; üç genç, deve şeklinde tahtadan yapılan iskeletin içine girerek üzerlerini de kilim ve eski bezlerle örterek deve kılığına girer. Deve kılığına giren gençlerden en öndeki eline kazma alarak devenin kafasının şekline benzer bir biçim oluşturur. Bu arada davul – zurna eşliğinde de köylü halay çeker. Geleneğin diğer bölümleri gece uygulamasının aynısı olup, sadece gelin ve gençler evleri dolaşarak hediye toplarlarken davul zurna ile halay çeken gençler de onlara eşlik etmektedirler.

IV. GELENEĞİN YÖREDE UYGULANMA VEYA YOK OLMASININ NEDENLERİ

Bu hayvancılık geleneğinin yöredeki birkaç köyde uygulanmasının nedenleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Davarlar kış olduğunda yazın köylünün depoladığı saman, ot, yonca ile beslenmektedir ve bunlar da kışın bitimine doğru azalmaktadır. Bu yüzden de yeniden yazın gelmesi dört gözle beklenmektedir. Yazın gelmesi gecikirse davarların yiyecekleri bitebilir diye köylüler tedirgin olmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak köylülerin inançlarına göre bu gelenek uygulandığında karlar daha erken kalkacak, yaz çabuk gelecek, otlar yeşerecektir. Uygulanmadığında ise yazın gelmesi gecikecektir.
2. Geleneğin uygulanmasının yörede diğer nedenleri ise hem köylünün eğlenmelerinin, birliklerinin sağlanması hem de çobanların geçimlerini sağlamaları için, yıl sonunda aldıkları ücret dışında gelir elde etmelerinin sağlanmasıdır.

Geleneğin yörede yok olmasının ya da yok olmaya yüz tutmasının nedenleri ise şunlardır:

1. Geleneğin doğrudan doğruya çobancılıkla ve hayvancılıkla ilgili olması, davarcılığın ve dolayısıyla da çobancılığın kalkmasıyla geleneğin de zamanla yok olmaya yüz tutması.
2. Diğer taraftan, köylülerin doğa koşullarına bağımlılıkları arttıkça doğa değişimiyle ilgili özlenen şeylerin gerçekleşmesi için doğaüstü güçlere ve inançlara sıkı sıkıya bağlı oldukları bir gerçektir. Buna bağlı olarak, yörede sosyal ve ekonomik alanda hızlı bir kültür değişmesi yaşanması nedeniyle

köylülerin doğaya bağımlılıklarının azalması da bu geleneğin yok olmaya yüz tutmasındaki diğer bir nedendir diyebiliriz.

3. Günümüzde, yöredeki köylerde “birlik”, “beraberlik” yerine “bireyselliğin” daha geçerli duruma gelmesi ve çatışmaların, anlaşmazlıkların yaygınlaşması nedeniyle, böyle bir kutlama ya da eğlence düzenlemek için gerekli olan dinamizmin ortadan kalkmış olmasıdır.

SONUÇ

Koyunun yüzü ya da Analodu’daki yaygın adıyla saya geleneği ve saya kutlamaları Divriği yöresinde töresel, dinsel amaçlarla yapılmaktaydı ve bu anlamda da töresel, dinsel bir işleve sahipti. Bir dönem sonra hızlı bir kültür değişmesi yaşanan yörede bu oyunlar töresel, tinsel işlevini yitirmiş, bir eğlence aracı durumuna indirgenmiştir. Köylülerin eğlenmek için bir araya toplanması, saya kutlamasına katılmaları, köyde her yıl birliğin pekiştirilmesine katkıda bulunduğundan dolayı da bu geleneğin eğlence işlevinin yanı sıra “birliği pekiştirici” bir işlevinden de söz edilebilir. Bu nedenle geleneğin köken olarak bir hayvancılık geleceği olduğu ve sihirsel, tinsel işlevlere sahip olduğu göz ardı edilmemekle birlikte, bugün eğlence ve birliği pekiştirici işlevlerinin ağır bastığı da gözlenmektedir. Çünkü bugün geleneğin uygulandığı Höbek, Anzaar gibi köylerde yer yer hayvancılık yapılmakla birlikte, geleneğin aslında eğlence ve birliği pekiştirmek amacıyla yapılması dikkati çekmektedir.

Divriği son 10-15 yıldır hızlı bir kültür değişmesi yaşamaktadır. Bu değişme ise kültürün tüm öğelerinde izlenebilmektedir. Değişen kültürde bazı öğeler işlevlerini yitirerek yok olmakta, ya da biçim değiştirmektedir. İşte koyunun yüzü geleneği de kültürdeki bu hızlı değişme sonucunda işlevini yitirmekte, yok olmaya yüz tutmaktadır.

KILAVUZ KİŞİLER LİSTESİ

<u>İsmi :</u>	<u>Yaşı :</u>	<u>Eğitimi :</u>	<u>Köyü :</u>
Halil Ay	53	İlkokul mezunu	Purunsur
Yalçın Akkaya	23	Ortaokul mezunu	Bayırlı
Atilla Sedef	42	Ortaokul mezunu	Anzaar
Hasan Yalçın	25	İlkokul mezunu	Çüküzer
Musa Kabak	56	İlkokul mezunu	Güneyevler
Zeynep Kabak	45	Okuryazar değil	Güneyevler
Halil Halis Yaman	56	İlkokul mezunu	Mursal
Adil Cengiz	62	İlkokul mezunu	Güneyevler
Veyis Karayılan	52	İlkokul mezunu	Güneyevler
Kibriye Çınar	32	İlkokul mezunu	Güneyevler
Kemal Çınar	41	İlkokul mezunu	Güneyevler

